

WHAT IS CLEAN ENOUGH?

”Rent nog” är en serie interdisciplinära sammankomster som tar upp aspekter kring rengöring av arkitekturintegrerad konst och kulturhistoriska ytor. Workshopparna har hittills fokuserat på renhet och smuts relaterat till kyrkor men vill uppmuntra till interdisciplinära diskussioner kring rengöring av arkitekturintegrerad konst i ett vidare perspektiv som inkluderar etik och filosofiska aspekter. Anna Henningsson och Charlotta Hanner Nordstrand rapporterar från den senaste sammankomsten i Uppsala den 5 oktober 2018.

Serien är initierad av Anna Henningsson, konservator och konstvetare M.A. vid Disent AB och Dr. Charlotta Hanner Nordstrand, lektor vid Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet. I arbetsgruppen ingår även professor och konservator Elizabeth E. Peacock, vid NTNU (Norwegian University of Science and Technology) University Museum, Trondheim. Serien genomförs med stöd av Märta, Gunnar och Arvid Bothéns stiftelse för föreläsares resekostnader och en podcast.

Inbjuden som gäst för att introducera nya former av gruppsamtal var Dr. William (Bill) Wei, Senior Conservation Scientist vid Cultural Heritage Agency of the Netherlands. Forskningsnoden Tidigmodern kulturhistoria vid Uppsala universitet var medarrangör genom medverkan av docent Johan Eriksson vid Konstvetenskapliga Institutionen. Arrangemanget genomfördes på tre platser i Uppsala: Katedralkaféet, Domkyrkan och Helga Trefaldighetskyrkan.

De dolda frågorna kring rengöring

I förra numret av Realia rapporterade vi från den första workshoppen i Göteborg, där huvudfrågan var: Finns det utrymme att samtala om etik och konsekvenser av rengöringsåtgärder för arkitekturintegrerad konst? Är rengöring en bevarandeåtgärd?

Samtal i grupper och föredrag visade då att frågor om etik, framtid och risker sällan får utrymme och ofta förblir osynliga inom dagens beslutsprocesser och konserveringstekniska praxis.

Under den andra workshoppen i Uppsala fokuserade vi på frågan: Vad är rent nog? Dagen var indelad i tre sessioner. Ett fyrtiotal personer från olika yrkesgrupper och forskningsdiscipliner deltog. Stiftantikvarier, arkitekter, konsthistoriker, arkitekturhistoriker, konservatorer, arkiv- och museinställda,

utredare och handläggare vid kulturmiljömyndigheter kom att mötas kring mikroforeläsningar, gruppsamtal, en praktisk avrättningsövning och rundabordsamtal.

Dagen inleddes med en presentation av Elizabeth E. Peacock som belyste hur olika yrkesgrupper uppfattar betydelse och konsekvenser av rengöring och närvaro av ”smuts”. Det faktum att konservering och rengöring påverkar tolkningen av ett konstverk (och andra kulturhistoriska objekt, fasader eller interiörer) tas sällan i beaktande. Diskussioner kring rengöring borde därför vara av stor vikt för fler yrkesgrupper och forskningsdiscipliner.

Som ett exempel fördes det fram att konstvetenskap, som studerar hur verk uppfattats och tolkats i olika tider, sällan beaktar hur effekterna av rengöring påverkar tolkningen av vad vi ser idag.

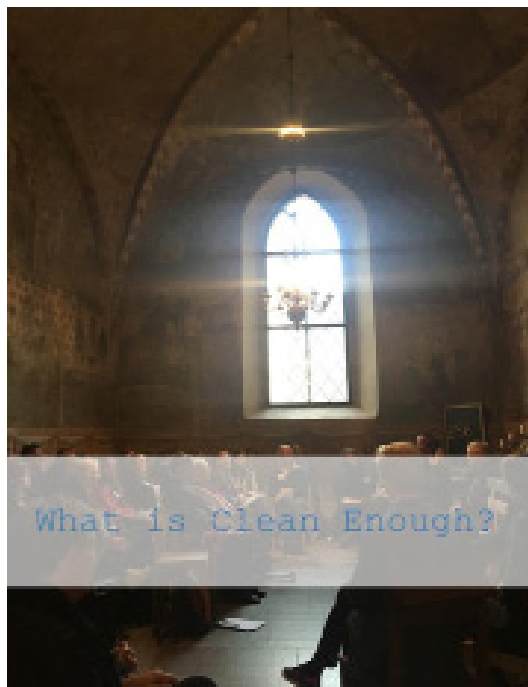
Session I: Experiencing what clean enough can be – and for whom?

Sessionen efter introduktionen startade med tre mikroforeläsningar där relationen mellan kulturvården och våra upplevelser av smuts och renhet stod i fokus. De avsåg att vara en inspiration för de efterföljande gruppsamtalen som ägde rum framför olika objekt i Uppsala domkyrka. Första föreläsningen gavs av stiftsantikvarie Rickard Isaksson, som riktade fokus mot relationerna mellan kulturhistoriska värden, kulturmiljölagen och rengöring. Kyrkornas föremål och ytiskt innehåller både kulturhistoriskt värde och kunskapsvärde, och det illustrerades att beslut om rengöring eller icke-rengöring kan gynna eller missgynna dessa värden. Innan beslut kring rengöring fattas måste det föras en diskussion om objektets signifikans. Inom kyrkan sker inte alltid detta – utan rengöring görs ofta på rutin.

2018
EUROPAÅRET
FÖR
KULTURARV
#EuropeForCulture

nkf | s
Märta, Gunnar och Arvid
Bothéns stiftelse

Föreläsningen uppmuntrade åhörarna till att tänka vidare kring smuts och värde. En talande bild i presentationen var en mycket dammig skeppsmodell som befinner sig i en historisk pub i Storbritannien. Det uttalade är att skeppet inte får rengöras från sitt damm, då dess historiska damm ses som "magisk smuts" (det betyder olycka att ta bort dammet). Detta är en tankeväckande immateriell aspekt som utvidgar perspektivet för vad "rent nog" kan innebära.

Rundabordsamtal i Helga Trefaldighetskyrkans kapell. Foto: Anna Henningsson.

Raoul Hjærtström, antikvarie vid Länsstyrelsen i Örebro, visade ett fotografi av en kyrkointeriör med medeltida kalkmålningar som han personligen alltid uppskattat. Han berättade om erfarenheter från handläggning av kyrkliga interiörer. Vid en handläggning av ett konserveringsärende presenteras interiören och målningarna, med fokus på brister och omfattande behov av åtgärder. Programmet, som var underlag för handläggning, förde fram att lösningen är en rengöring. Handlingen gav inte information om problemet som föranleder bristerna, eller konsekvenser relaterade till de rekommenderade åtgärderna. En intressant iakttagelse delges kring innebörden av en vanligt återkommande formulering i konserveringshandlingar, "kyrkan bör rengöras".

Men vad menar konservatorer egentligen med denna formulering, och varför diskuteras inte konsekvenserna av denna rekommendation? Istället står brister och behov i centrum för framställningen, följda av en kostnadsredovisning för åtgärdernas genomförande. Handlingen har mer karaktär av ett "affärsförslag" än en bedömning för ett bevarande. Anförandet visar att smuts och damm är en del av vårt kulturarv, och beslutet att ta bort det är komplext.

Dr. Stavroula Goufomitsou, lektor i konservering vid Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet, leder det internationella forskningsprojektet *Coming clean* som har undersökt hur museibesökare upplever smuts i relation till utställda föremål. Utförda studier visade att betraktare främst lägger märke till t.ex. materialborfall och sprickor i de utställda objektens omgivning (t.ex. museibygnaden), medan det finns en påtaglig tolerans för närvaro av damm och smuts på utställda föremål. Föremål rengörs i flera fall även slentrianmässigt också innan de magasineras och återkommande förbigås en genomlysning av eventuella risker som rengöringar medför för objekteten. Presentationen väcker tankar om att rengöring utförd av konservatorer, på ett respektfullt och professionellt sätt, ofta inte föregås av en diskussion där riskerna med rengöringen artikuleras och delas med fler aktörer. En sådan diskussion skulle tillföra perspektiv på vad rent nog kan innebära.

Samtal i grupper med sokratisk metod

I direkt anslutning till förmiddagens mikroreläsningar delades vi in i grupper och fick två frågor att förhålla oss till av samtalsledaren Dr. William (Bill) Wei. Första delen av gruppsamtalen skedde i katedralkaféet under Wei's guidning. Därefter förflyttade

vi oss i grupper till katedralen.

1. Kan det vi idag upplever som "smuts" (t.ex. damm, sot, luftpartiklar, luftföroreningar, insekter, mikrobiologi) på kulturhistoriska ytor och föremål i kyrkor bli en tillgång/betydelse/ett värde från det förlutna? Varför? Varför inte?

2. Finns det föremål eller ytor i katedralen som visar på "smuts" som kan vara av betydelse för framtiden? Om så är fallet, var och hur?

Vad är ett sokratiskt samtal, och vad skiljer det från "vanliga" samtal i grupper? Metoden är ett verktyg för att gemensamt reflektera kring olika erfarenheter och perspektiv – utan att argumentera för den egna åsikten. I litteraturen beskrivs metoden som *free space*, en kontaktyta för vad

som kan vara möjligt: "It [samtalsformen] is the 'vacuum' between a perception and a judgement, between one thought and another, between a concern and an action, and between 'stimulus' and response" (Erik de Haan (2005): Review of Free Space - Philosophy in Organisations, Jos Kessels, Erik Boers and Pieter Mostert (Eds.), Boom Publishers: Amsterdam 2004, in: Philosophy of Management, vol. 5, nr. 1, 2005, s. 2.).

En annan beskrivning av metoden är att den fokuserar på "the questions behind the questions" och att frågor som ställs ska vara öppna. Sokratisk metod tillämpas i Nederländerna för att föra strukturerade interdisciplinära samtal inom museer och kulturmiljöarbete. Arrangörernas tanke var att testa ett samtalsätt där fokus inte är hur man bör rengöra eller hur rådande beslutsprocess går till (eller borde gå till). Istället var tanken att uppmuntra till att utbyta nya eller underrepresenterade aspekter kring smuts och renhet i kyrkor. Metoden har även kommit att användas på workshoppar vid t.ex. ICOM-CC och American Institute for Conservation (AIC). Efter gruppsamtalen intog vi en gemensam sopplunch i Katedralkaféet, och det fanns tid att i solskenet beskåda den vackra miljön kring domkyrkan.

Session II: New perspectives on cleaning decisions and cleanliness

Eftermiddagens session inleddes med ett föredrag av Kirsten Trampedach, från Danmarks Nationalmuseum. Kirstens föredrag *Restoration of wall paintings in Danish churches - decision making process* presenterade ett koncept för kartläggning och inventering av kalkmålerier som Nationalmuseet

har utvecklat för danska kyrkor. I projektet har fotografering och tillståndsbedömningar av kalkmålerier i mer än 700 kyrkor utförts och samlats i en databas som är tillgänglig för allmänheten. Databasen hålls uppdaterad och ger på så sätt en samlad bild av tillstånd och insatser (t.ex. konserveringsåtgärder och undersökningar) som utförts kring respektive kalkmålning.

I databasen går det också att göra sökningar på motiv och ikonografi, vilket gör att de som är intresserade av bildtolkning, liturgi och bruk kan ha användning av materialet. Vidare visades i föredraget exempel på hur bildmaterialet från kalkmåleriinventeringen även används för museipedagogik för barn. Danmarks Nationalmuseum har för det sammantagna arbetet med kalkmålningar i år tilldelats ett pris från Europa Nostra. Det ställdes en fråga om det skulle vara möjligt att lägga in material från svenska kyrkor i den danska databasen där allt redan är utvecklat, vilket skulle bespara utvecklingsarbete i Sverige. Representanter från Danmarks Nationalmuseum svarade att detta är fullt möjligt.

En diskussion kring skillnader mellan ansvar och organisation i Danmark och Sverige följde.

I Danmark är det Nationalmuseet som har centralt ansvar för kalkmålningarna i kyrkor, för dokumentation och arkivrutiner. I Sverige är ansvaret delat mellan olika parter vilket gör det mer komplicerat, men också mer angeläget med en central tillgång till de olika regionernas och aktörernas material. Kirsten Trampedachs inspirerande inlägg visade att synergin mellan inventering av värdbehov och kalkmålningar som visuella kommunikationsskällor behöver en fortsatt

Rent nog - bakgrund

Idén till serien "Rent nog" växte fram efter ett seminarium vid Forum för forskning kring de kyrkliga kulturätten (FFKK) vid Uppsala universitet i februari 2017, när ICOMOS-publikationen *Medieval Murals in the Church Artics of Östergötland: Technical Art History, Reception History, Value* presenterades. Vid seminariet kom olika perspektiv kring rengöring av muralmålningar att bli föremål för intressanta diskussioner. Konstvetare återkommer ofta regelbundet till samma kyrkor eller bild för att iakta och tolka uttryck och detaljer.

I dessa sammanhang har det noterats att färg- och detaljeflexer på konst i kyrkor har reducerats under de senaste decennierna – efter utförda rengöringar. Samtidigt argumenterar ofta ägare och förvaltare av arkitekturintegrerad konst i kyrkor för att rengöring är viktig att genomföra. Konservatorer som arbetat praktiskt med rengöring vet att även vid försiktiga och professionella insatser finns en risk att färgpigment följer med den deg eller kompress som används för att ta bort smuts eller tidigare ytbehandlingar – men när diskuterar konservatorer med andra discipliner och yrkesverksamma om detta faktum?

FFKK-seminariet synliggjorde att det finns utrymme för nya former av samtal kring rengöring, och vad rengöring gör med konst – utifrån fler dimensioner än enbart vård och konservering. Mot denna bakgrund kom "Rent nog", och idén att möjliggöra interdisciplinära samtal kring rengöring att ta form.

diskussion i Sverige. En gemensam nordisk databas för kalkmålningar är en intressant möjlighet.

Nästa programpunkt var en dialog mellan Stavroula Golfomitsou och Anna Henningsson med namnet *Crossing boundaries through merging views on cleanliness, contemporary art and conservation science*. Dialogen använde sig av exempel på konstillallationer som relaterar till smuts och föroreningar för att uppmärksamma att damm och luftföroreningar är material som ofta används som ett materiellt och immateriellt medium för att illustrera tid, förändring, påverkan och förgänglighet. Aspekter av smutslager i interiörer, på fasader eller i arkeologiska utgrävningar kan vara källor till förståelse för historiska-geografiska samband.

Kan smuts och föroreningar förmedla något som hittills varit förbiset i inom kulturmiljövård/konservering? Ett exempel som togs upp är att aska kan användas för dateringssyften, vilket ledde till frågor som för vem vi rengör idag, och hur dagens rengöringsinsatser förhåller sig till ett framtidsperspektiv. Därefter intogs kaffe och en otroligt god kolatoscakaka i Katedralkaféet, innan vi begav oss till Helga Trefaldighetskyrkan, belägen några hundra meter bort, där dagens tredje och sista session *Ways of seeing: What is clean enough?* ägde rum.

Session III: "Ways of seeing": What is Clean Enough?

Med anledning av sessionsnamnet *Ways of seeing* fick deltagarna vid ankomsten i kyrkan ett vitt papper och uppmantrades att se sig om i kyrkan, välja ut valfri del/detalj och teckna av den. Idén med övningen var att skapa utrymme för att se och betrakta konsten och/eller dess tidslager (smutsen). Avteckning som metod kan vara en hjälp för att utvidga vad som kan ses/uppfattas i en bild eller i ett rum. Deltagarna hade innan workshopen genom den förberedande litteraturlistan fått möjlighet att ta del av Dr. Anna Nilséns artikel om kalkmålningarna.

Därefter följde ett gemensamt rundabordssamtal i ett av kyrkans kapell, modererat av Elizabeth E. Peacock. Medverkande från olika områden hade förberett ett anförande om vardera 5–10 minuter som i vid mening relaterade till "What is Clean Enough?" Efter respektive anförande inbjöds samtliga att kommentera eller reflektera kring det framförda.

Denna programpunkt illustrerade det breda spektrum av aspekter och konkreta faktorer som påverkar vad som är, eller blir, rent nog. Följande områden och aspekter belystes:

- De orengjorda referensytorna på konstobjekten som sparas vid rengöring kan ha en betydelse som vi idag sällan reflekterar över. Vad står egentligen den sparade smutsen för? Är det ett mått på en återvunnen renhet – en indikator på när det inte är rent nog? Vad är syftet med de smutsiga referensytorna, är de relevanta? Frågorna visar att vi i dagens

processer kanske förbiser komplexiteten i rengöringen som intellektuell och praktisk akt?

- Det fördes upp till diskussion att Sveriges kyrkor "aldrig har varit i så gott skick som idag", vilket framgår av rapporten *Värdet av ett kyrkligt kulturarv. Kyrkoantikvarisk ersättning 2002–2018 – redovisning av regeringsuppdrag KU2017/00942/KL*. Medel från kyrkoantikvarisk ersättning finns tillgänglig sedan kyrkan separerades från staten.

Omfattande konserverings- och rengöringsinsatser har utförts i kyrkorna sedan ersättningen infördes. Värderna och det praktiska utförandet uppfattas stå i centrum i dagens kulturmiljövård och den är organiserad kring en stor marknad av konsult- och entreprenadföretag. I anförande och diskussion blir det tydligt att det inte finns en samlad statlig överblick på vad som egentligen utförs. Dokumentation av beslutsgrunder för rengöring i kyrkorna är svåra att få tillgång till. Vidare är det en begränsad informationstillgång beträffande vad som ligger till grund för rengöringsbeslut. Detta material finns idag inte lätt tillgängliga för studier och forskning.

- Det delade ansvaret och organisationen för rengöring och konservering i Sverige gör att ingen given aktör har överblick över vad som egentligen händer med objekten. Under rundabordssamtalet görs jämförelser med Danmark, där Nationalmuseet är den centralt ansvariga aktören med expertis inom konserveringsfrågor. I Sverige har den statliga centralfunktionen först lokaliserats ut på regionala instanser, för att sedan successivt utvecklas till en marknad där otaliga privata konsulter, konsulterande museer och entreprenadföretag är verksamma och erbjuder sina tjänster i konkurrens. Det är i dag dessa aktörer som utreder behov och kostnader för vad som ska rengöras och vårdas. Denna utveckling visar på att besluten om vad som är "rent nog" tas på andra sätt, och av andra aktörer, i Danmark och Nederländerna.

- Diskussionerna visade på att det idag tenderar att råda ett oreflekterat förhållningsätt till rengöringsinsatser i kyrkor. Det gavs exempel på rutinmässigt verkställande av rengöringar. Rundabordssamtalen visade på att risktänk och konstruktivt kritiska samtal inför rengöring är sällsynta. Det föreslogs att aktörer behöver utbildas om att det också finns risker med rengöring, och att insatsen även gör något med objekten på ett immateriellt plan. Men vem genomför sådan utbildning idag, för vem, i det konsultorienterade kulturmiljövårdssystem som råder?

- Det framfördes att konsthistoriker och humanister borde involveras i beslutsprocesserna kring rengöring. Det påpekades att den konstvetenskapliga disciplinen även borde välkomna och intressera sig för material, och därmed också av vad rengöring och konservering betyder för konst. Trots att

det internationellt skett en s. k *material turn* inom konstvetenskap påtalades frånvaron av ett bildvetenskapligt perspektiv inom kulturmiljöfrågor. Summan av rundabordssamtalen var att man önskade sig mer samarbete mellan disciplinerna, liksom mellan praktik och forskning.

- Ett anförande betonade att vi gör samtida och historiska uttryck med rengöring – även genom att göra så lite som möjligt. Rengöring handlar om etik, och anförandet utvecklade ett resonemang kring att de riktlinjer som finns ofta spelar på rädsla. Rädsla för att åtgärda, rädsla för att inte åtgärda eller rädsla för att inte åtgärda "rätt". Vård, konservering, och inte minst rengöring, är värdeladdade handlingar som behöver vara föremål för mångdisciplinära samtal - inte enbart för antikvarisk undersökning och konserveringstekniskt utförande. De diskussioner om rengöring, vård och underhåll, som trots allt förekommer idag, inriktar sig inte på hur vi förhåller oss till det som utförs i samtiden, utan diskussionerna fokuserar på hur tidigare generationer rengjort eller restaurerat.

- Avslutningsvis föreslog ett anförande i rundabordssamtalen att konservering i Sverige nu är på väg in i ett nytt skede. Förslaget att vi står inför ett nytt skede baserar sig på erfarenheter från Nederländerna och utvecklingen inom konservering och kulturvård som skett där.

Nästa steg i workshopserien *Rent nog* är att arbeta med en podcast. Först ut i samtalen blir Marie Clausén, författare till boken *Sacred Architecture in a Secular Age Anamnesis of*

Durham Cathedral. Vi hoppas att podcasten blir fritt tillgänglig under 2019 via SoundCloud.

Arbetet med *Rent nog* är främst ideellt, och bedrivs vid sidan av ordinarie arbetsuppgifter och tjänster. I skrivande stund vet vi inte om eller när det är möjligt att arrangera nästa workshop. Vi i arbetsgruppen välkomnar idéer eller kommentarer. Vi uppskattar alla former av möjligheter till samarbeten för framtida sammankomster inom temat: "What is Clean Enough?"

Arrangörerna vill rikta ett stort tack till Märta, Gunnar and Arvid Bothéns stiftelse och NKF-S för bidrag som gjort det möjligt att genomföra inspirerande och mycket givande utbyten. Stort tack till forskningsnoden Tidigmodern kulturhistoria vid Uppsala universitet som genom resebidrag gjorde det möjligt att bjuda in föredragshållare även från Danmark. University Museum i Trondheim likaså, som genom bidrag gjorde det möjligt att täcka resekostnader för medverkande utanför Sverige.

Vi är också glada för att serien *Rent nog* är ett arrangemang inom "Europaåret för kulturarv 2018". Framtida information om arrangemang/podcast kommer att vara tillgänglig via <https://www.raa.se/evenemang-och-upplevelser/europaaret-for-kulturarv-2018/>.

Anna Henningsson, Konstvetare/konservator
samt koordinatör för workshopserien

Charlotta Hamner Nordstrand, Konstvetare och lektor,
Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet

En av dialogerna i Katedralkaféet mellan Stavroula Golfomitsou och Anna Henningsson. Foto: Lisa Bandgren.

